

Алена ВАСІЛЕВІЧ

**АСАБЛІВАСЦІ ТЭКСТАЛОГІІ РАМАНА
ІВАНА ШАМЯКІНА «ЗЛАЯ ЗОРКА»**

«Злая зорка» — першы раман у беларускай літаратуры пра Чарнобыльскую аварыю. Іван Шамякін, які заўсёды адгукаўся на значныя падзеі ў жыцці краіны, не мог не адлюстраваць сапраўдную трагедыю, якая спасцігла яго Радзіму, тым болей, што родныя мясціны таксама апынуліся ў забруджанай радыяцыйнай зоне.

Неаднойчы Іван Пятровіч наведваў Хойнікі, Лоеў, Брагін, Рэчыцу ды іншыя гарады і вёскі, закранутыя Чарнобылем. Па яго словах, задума рамана нарадзілася з паездкаў і сустрэч з выбаршчыкамі (Іван Шамякін быў дэпутатам Вярхоўнага Савета СССР з 1980 да 1989 гг.): «Паездкі гэтыя далі матэрыял для «Злой зоркі». Сур’ёзны раман. Такого аб катастрофе веку не напісалі ні нашы, ні ўкраінцы» [7, с. 309].

Мікола Мятліцкі ва ўспамінах пра адну з такіх вандровак разам з І. Шамякіным і Б. Сачанкам у жніўні 1986 г. адзначаў: «Дакладна ведаю, што, глядзячы на гэтыя хаты, зацэплілася ў народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна жаданне стварыць антычарнобыльскі раман — і ён потым нястомна ўзяўся за працу, аддаў нямала пакутных дзён і начэй роздуму пра лёсы герояў “Злой зоркі”» [5, с. 155]. Верагодна, магло быць і так, але ў дзённікавым запісе ад 1 верасня 1990 г. Іван Пятровіч занатаваў, што задуму пачаў выношваць за два гады да напісання рамана: «Апантана, з інтэнсіўнасцю, якой не было і ў маладыя гады, пісаў раман аб нашай бядзе — чарнобыльскай. Хвалявалі тэма, сюжэт, характары. Пэўна, і ўзрост схіляе да трагедыйнага. І агульная атмасфера ў краіне, грамадстве. Без малога дваццаць аркушаў напісаў за год. Небывала. Канешне, калі не лічыць, што да працы за сталом гады два выношваў тэму, пранікаў у матэрыял, апытваў удзельнікаў падзей. Напісана трагедыя» [7, с. 172].

Упершыню раман быў надрукаваны ў часопісе «Польмя» (1991, № 1—2), асобным выданнем выйшаў у 1993 г. Уключаны ў Збор твораў у 8 тт. (2003—2007): т. 6, 2005. У навукова каментаваным Зборы твораў у 23 тт. змешчаны ў 19 т. (2014).

Падчас тэксталагічнай падрыхтоўкі рамана для вызначэння дакладнага аўтарскага тэксту, яго датавання і напісання каментарыяў выкарыстаны, акрамя згаданых выданняў, матэрыялы, якія захоўваюцца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ; ф. 154): аўтограф (воп. 5, адз. зах. 1—8) і машынапіс (воп. 4, адз. зах. 20—26).

У выніку вывучэння і аналізу архіўных матэрыялаў, усіх вядомых прыжыццёвых крыніц твора за асноўны тэкст прынята апошняе прыжыццёвае выданне ў Зборы твораў у 8 тамах. Тэкст друкуецца з трыма ўзнаўленнямі паводле першадруку:

С. 17, р. 14—15: *кіўнуў на дзверы ў прыёмную. замест: кінуў на дзверы ў прыёмную.*

С. 27, р. 34: *Логіка тут ёсць: абедаюць госці нявесты замест: Логіка тут ёсць: госці нявесты;*

С. 44, р. 9—10: *Сказаць маці ці сустрэць самой? замест: Сказаць маці і сустрэць самой?*

У БДАМЛМ захоўваецца аўтограф пад назвай «Чорная бэль» (воп. 5, адз. зах. 1—8; арк. 1—418) напісаны сінім (1—87) і фіялетавым (87—418) чарнілам са шматлікімі выпраўленнямі, закрэсліваннямі і ўстаўкамі; захоўвае паслядоўную аўтарскую нумарацыю. Перад тэкстам: *Іван Шамякін*, першапачатковая назва *Палын* закрэслена фіялетавым чарнілам і выпраўлена на *Чорная бэль*. Пад назвай — вызначэнне жанру: *раман* і дата пачатку працы над творам: *1.VIII.89*. Аўтограф не мае падзелу на раздзелы і часткі.

На палях сінім і фіялетавым чарнілам занатаваны наступныя даты працы:

адзінка захавання	старонка	дата
2	25	6.X
3	13	1.XI
4	22	1.XII
5	6	2.1.90
6	6	1.2.90
7	18	2.III.90
8	46	1.IV

Пад тэкстам пазначана: Сюжэтная кропка: 5.IV.90 г.

Там жа захоўваецца аўтарызаваны машынапіс пад назвай «Злая зорка» (воп. 4, адз. зах. 20—26, арк. 1—420) перадрукаваны з аўтографа, мае шматлікія аўтарскія праўкі, зробленыя фіялетавым чарнілам і асобныя простым алоўкам — відавочна, рэдактарскага характару; захоўвае паслядоўную аўтарскую нумарацыю.

Машынапісны тэкст *Іван Шамякін / «Чорная бэль» / раман* закрэслены і фіялетавым чарнілам пазначана: *Іван Шамякін*, назва *Нябачны ўраган* і вызначэнне жанру *раман*. Тут жа, з правага боку, пазней зроблена прыпіска фламастарам шэрага колеру: *Злая зорка (апошні варыянт)*, што і стала канчатковай назвай. Перад тэкстам, па цэнтры, фіялетавым чарнілам пастаўлена лічба *1*, і далей аўтарам зроблены падзел на часткі і пазначаны іх назвы, што адпавядае падзелу ў асноўным тэксце; у другім раздзеле памылкова парушылася нумарацыя частак: два разы напісана: *2*). У першапачатковай назве чацвёртага раздзела *Нуклідныя будні* слова *будні* закрэслена і дапісана *вятры*, якое выпраўлена на *зона*.

Пад тэкстам машынапісу радок *Сюжэтная кропка: 5-4-90 г.* закрэслены і пад ім, з левага боку, фіялетавым чарнілам аўтарам пазначана дата *26.V.90*.

Такім чынам, дагуецца «Злая зорка» 1 жніўня 1989 г. — 26 мая 1990 г. паводле аўтографа і машынапісу.

Як вынікае з архіўных матэрыялаў, раман пісаўся вельмі хутка: ад першай даты пачатку працы, пазначанай пісьменнікам у аўтографе (*1.VIII.89*), да «сюжэтной кропкі», пастаўленай у машынапісе (*26.V.90*) прайшло крыху менш за дзесяць месяцаў. За гэты час аўтар здзейсніў вялізную працу, сустрэкаўся з непасрэднымі ўдзельнікамі падзей, кансультаваўся з вучонымі, азнаёміўся з даступнымі на той час дакументамі і медыцынскімі дадзенымі.

Іван Шамякін доўга не мог вызначыцца з адпаведнай раману назвай, пра што сведчаць і архіўныя матэрыялы, і дзённікі. Ва ўспамінах пісьменнік згадваў: «“Злая зорка” — нечаканае спалучэнне, але меў дваццаць варыянтаў назваў і ні на адным не спыніўся, пераважалі лабавыя, прамыя, а хацелася нечага незвычайнага, як сама бяда. Не было такой, калі не лічыць Хірасіму» [7, с. 172]. Дарэчы, і эпіграф да рамана (радок з верша «На смерць князя Мещерского» Г. Дзяржавіна «Где стол был яств, там гроб стоит»), які, паводле ўспамінаў пісьменніка, падказаў яго зяць С. Махонь, з’явіўся толькі ў першай публікацыі ў часопісе «Полымя», у аўтографе і машынапісе ён адсутнічае.

Падчас падрыхтоўкі «Злой зоркі» да першай публікацыі Іван Пятровіч уважліва пераглядаў тэкст машынапісу, пра што сведчаць шматлікія аўтарскія праўкі фіялетавым чарнілам; праўкі і выкрэсліванні простым алоўкам відавочна зробленыя рэдактарам. Письменнік працаваў над тэкстам найперш у моўна-стылёвых адносінах, пазбаўляўся русізмаў. Так, да прыкладу ім заменена: *загартаваныя халасцякі* на *зацятыя халасцякі*, *судна на човен*, *вачавідзец* на *відавочца*, *пачало знабіць* на *пачало зябіць*, *бяздзельнікаў* на *лайдакоў*, *праважаючай* на *спадарожніцай*, *шэрсць* на *поўсць*, *налічнікам* на *ліштвай*, *расстроены* на *засмучаны* і інш. Пазначаны ў машынапісе і сэнсавыя ўдакладненні, якія не мог занатаваць адразу па памяці ці не валодаў адпаведнай інфармацыяй, або вырашыў узмацніць некаторыя эпізоды. Да прыкладу, устаўлены фрагменты пра дозы і адзінкі вымярэння радыяцыі, яе ўздзеянне на чалавека, рэнтгены і мілірэнтгены, радкі з малітваў з «Усяночнага дбання» С. Рахманінава, дапісаны ці заменены словы з песняў.

Аўтарам зменены з розных прычын імёны і прозвішчы некаторых герояў. Так, прозвішча сакратара райкама камсамола *Печка*, перадрукаванае з аўтографа, у машынапісе паслядоўна выпраўлена на *Плечка*; мянушка першага сакратара райкама — *Сіняк* (скарочанае ад яго прозвішча *Сінякоў*) на *Лорд*. Безумоўна ж, такія імёны адказных работнікаў партыі маглі выклікаць крытыку і затрымку друку, таму і былі перагледжаны). Выпраўлена таксама прозвішча санітарнага ўрача горада: з *Кацовіч* на *Карповіч*. Да таго ж, пасля аварыі ён *выехаў на ўласнай «Волзе» з усёй сваёй сям'ёй. Невядома куды* [9, адз. зах. 22, арк. 150]. Наступны сказ у машынапісе аўтарам зняты: *Зубаскалы жартавалі: «У Ізраіль»*. Далей ужо выкраслена алоўкам рэдактара: *Яго асуджалі. Ірына не асуджала. У яго дзеці* [9, адз. зах. 22, арк. 150]. У выніку працы над тэкстам былі змененыя імя і прозвішча зяця Пустахода — з *Арыём Крэнь* на *Віктар Ёрш*, бо ён любіў «паяршыцца», імя жонкі першага сакратара райкама Сінякова: *Раіса Лявонцеўна* на *Паліна Антонаўна*; імя акадэміка — з *Васіль Мартынавіч Барысюк* на *Васіль Данілавіч Мартынюк*, прозвішча *Калоша* на *Целеш* і інш.).

Фрагменты тэксту, дзе згадваліся і крытыкаваліся асобныя палітычныя падзеі ў краіне, недахопы антыалкагольнай кампаніі, эпізоды звязаныя з прынятымі і непрынятымі мерамі па ліквідацыі наступстваў аварыі, поўнага неразумення яе як трагедыі, некаторыя сказы з алюзіямі на Біблію і біблейскіх персанажаў, а таксама інтымныя сцэны, грубаватыя і лаянкавыя словы выкраслены пераважна рэдактарам. Адзначым, што письменнік пагадзіўся практычна з усімі праўкамі, зробленымі ў машынапісе рэдактарам і амаль усе яны ўлічаны ў першай публікацыі ў «Польмі».

На жаль, вымушаны быў зняць Іван Пятровіч у машынапісе фрагмент тэксту, у якім адлюстраваны ўвесь трагізм і безвыходнасць успрыняцця і разумення героямі рамана (ды, верагодна, найперш самім аўтарам) Чарнобыльскай аварыі і яе наступстваў для многіх будучых пакаленняў.

Дадзены ўрывак, які не ўвайшоў у асноўны тэкст, публікуецца паводле машынапісу [9] (адз. зах. 22, арк. 38—44), перадрукаванага з аўтографа [8] (адз. зах. 4, арк. 12—18). У машынапісе ён выкраслены аўтарам сінім чарнілам.

* * *

Ішлі на маторцы. Высокая вясновая вада дазваляла ўвайсці ў невялікі прыток Прыпяці, на беразе якога размяшчалася цэнтральная сядзіба саўгаса; улётку ў рачушцы гэтай вады па калена.

Сядзелі моўчкі. Глядзелі на жоўта-зялёныя вербы, што звісалі над вадой. Прыгажосць не апісаная нават Гогалем, Шаўчэнкам! Палеская прырода асабліва, пераходная — і сасновыя бары, віднеўся такі бор з правага борта, і вось гэтыя як намалюваныя вербы, якія ёсць і ў сярэдняй Украіне, шаўчэнкаўскай. На недалёкіх узгорках густа зелянела азіміна. У адным месцы на ёй пасвіўся статак.

— Во як Дзенісенка гоніць малако! — выгукнуў Пустаход. — А я ўжо забараніў пасвіць на азімых, — і раптам, спахапіўшыся, з трывогай і абурэннем: — Дык што ж ета яны — кароў пакінулі?!

Не, не пакінулі кароў.

Дайшлі да першай вёскі і не ўбачылі ніякіх слядоў эвакуацыі, бегалі голага-ловыя дзеці, на агародах рабілі жанчыны, поўзалі старыя, адзетыя, у хусцінах, завіхаліся маладыя, некаторыя ў майках, адна ўвогуле ў ліфчыку, з непакрытымі галовамі.

Пыльчанка здзіўлена паглядзеў на свата.

— Што ж ён адзін выселіўся, твой Дзенісенка?

— Ды не. Не той чалавек. Не разумею, чаму людзі садзяць гуркі.

— А я разумею. Той жа бардак, што і ў нас. Людзі не ўяўляюць, што здарылася. Ніякага апавяшчэння. Ніякага сігналу трывогі. Кожны памірае ў адзіночку.

— Мы з табой, Уладзімір Паўлавіч, мяняемся ролямі. То ты мяне вініў у машыне, што я панікую. А цяпер сам... Значыцца, ніхто не памёр. З гэтай вёскі ўся моладзь на станцыі.

— Мой сын і твой зяць таксама там...

— Не, я табе скажу, што мяне якраз узбадзёрыла, што людзі так працуюць... свет не перавярнуўся. Усё на сваіх месцах. Няхай бы гэта быў страх аднаго Грыцка за сына. За дзяцей мы ўсе баімся.

Во і ты думаеш пра Глеба...

— Думаю. І баюся. Да твайго прыезду не баўся. Ты Ірыну не спалохаў?

— Я кнігі ёй прывёз. Яна папрасіла. Там некаторыя — пра гэта.

— М-да...

— Дык робяць жа людзі. Глядзі! Кукурузу сеюць!

У полі ў воблаку пылу ішлі адзін за адным тры трактары з сеялкамі.

— І ты ўзрадваўся? Стары дуралей. Уяўляеш, што такое гэты пыл, калі ў ім пяцьсот, а можа, і больш?..

— Чаго пяцьсот?

— Мілірэнтген.

— Многа гэта?

— Калі я не прапіў мазгі і не забыўся арыфметыку, дык гэта тысячы ў дзве больш, чым трэба нам з табой для нармальнага жыцця.

— Ды ты што?

— Між іншым, яшчэ ў нядзелю грамадзяншчыкі намералі такую дозу на тваёй пасецы.

— Што ж ты гародзіш: да нас не дайшло?

— Гараджу. Усе гародзім. Сцяну кітайскую, як ты кажаш, хочам згарадзіць. Ад каго толькі адгародзімся?

— Не разумею я цябе сёння, ты што шалі на аптэчных вагах, дакранешся пальцам не да іх — да стала, і яны скачуць — угору, уніз.

— А мне гэта скуру здзёрла. Бачыў ты чалавека без скуры?

— У Ірыны ў кнігах такія ёсць — адны нервы белыя, як ніткі, на чырвоным целе, — адгукнуўся ззаду рулявы — Віктар.

— У мяне, Віця, яны не белыя, у мяне яны крывавыя, нервы.

— А Ліза нічога не баіцца.

— Тваёй Лізе лазіна трэба, — сказаў бацька.

Віктар засмяўся: уявіў, што было б, каб ён узяў на жонку лазіну.

Старшыні змоўклі. Пыльчанка па выглядзе яго — варыў думкі свае, як цяжкае каменне, з якога ніякага навару не будзе, адзін кіпень, што можа абпячы. А Пустаход, здавалася, любаваўся берагамі, рэчкай, небам. Сказаў зяцю:

— Заглушы, Віця, матор.

Захліпнуўся, кашлянуў матор, якому перакрылі гаручае. На сустрэчнай плыні човен хутка траціў інерцыйную хуткасць.

— Давайце паслухаем жаўранкаў. Вон яны. Чуеце, як заліваюцца? Уладзімір Паўлавіч чуў песню жаўранкаў, а убачыць не мог, да слёз узіраўся ў чыстае, але як бы засмужанае неба. Не першы раз бачыў такую смугу, але тут падумаў: «Ці не радыеактыўны пыл там збіраецца? І дзе асядзе? Як Дунец жартаваў?» «Не вей вепер з Украіны?» «А калі на Украіне — то хіба не на людзей?»

— Што будзе з імі, з птахамі нябеснымі?

— Птахі паляцяць.

— Не, брат, нікуды яны не паляцяць — у іх гнёзды на зямлі. Сама ж вясна — час любові і нараджэння.

— На філасофію цябе, Іван, пацягнула.

— Пацягне. Яшчэ як пацягне!

Рачулка зрабіла пятлю і позірку іх адкрылася вялікае сяло.

Хаты спускаліся ўнізу, да вады, дзе лепшая зямля для гарадаў, а на пясчаным пагорку — пабудовы, засноўваўся адміністрацыйна-культурны цэнтр: кантора саўгаса, клуб, школа. Новенькае ўсё, клуб «кабанчыкам» атынкаваны рознакаляровым, гарыць ажно. Але не будынкі прыцягнулі ўвагу гасцей. Іншае — тое, што без тлумачэнняў сведчыла — дырэктар напісаў праўду: уся плошча перад гэтымі будынкамі ўстаўлена машынамі — грузавікамі, аўтобусамі, легкавымі. Рыхтуецца вялікае перасяленне.

Прычалілі каля мастка, па якім басаногі хлапчук паспешліва гнаў у вёску чараду гусей, махаў лазінай, галёкаў, як на быкоў.

Выйшлі на вуліцу і адразу ўбачылі, як у дварах паспешліва збіраюцца людзі. Моўчкі. З аднаго падворка выскачыла насустрэч ім кабета.

— Таварышы начальнікі! А ўчорась парасючка закалола. Да першага траўня... ды і да Вялікдня — чаго там скрываць. То сальцэ ета можна ўзяты? Дзіткі ж...

Пыльчанка і Пустаход пераглынуліся. Можна, нельга? Хто можа адказаць на такое нечаканае пытанне? Лягчэй сказаць, што яны тут ніякія не начальнікі. Але хіба гэта трэба гэтай запыханай жаңчыне?

— Сала — можна, а вантробы не бяры, — сказаў Пыльчанка.

— Ды шлунне я ўжо закапала ў зямельку. А надоўга нас вывозяць, таварышу начальнік? Цяпер яна звярталася толькі да Пыльчанкі, адчуўшы ў ім старэйшага і дасведчанага.

Гэта табе не сала, Уладзімір Паўлавіч! Паспрабуй адказаць на такое пытанне. Калі па праўдзе, то страшны ў яго адказ. Не, не мае ён права. Ды і не можа вымавіць гэтыя бязлітасныя словы.

— Пакуль не справімся з аварыяй.

— Во лыхачко! А шчо — не патушылі шчэ яго, чорта етага? Мая Галька там рабыла, — і ўподбег кінулася збірацца ў невядомую дарогу, можа, нават усцешаная, што калі патушаць «чорта етага», то ўсё вернецца да ладу, і людзі вернуцца, як птушкі, у гнёзды свае.

Спыніла іх далей галашэнне, што пачулася з адной старэнькай хаты. Як па нябожчыку. Можа, і ахвяра аварыі, не адна ж Галька рабіла там? Але зайсці не адважыліся. Стаялі, слухалі галашэнне, якое то ўшчыналася, то сціхала. Ды выйшлі з хаты дырэктар саўгаса Дзенісенка, з ім дзве жанчыны, кіраўнічыя, калі меркаваць па адзенні і ўкормленасці.

— Угаворвайце вы, жынкі, самі. Шчо вы мэні цягаеце, мало ў мэні клопатаў?

— Іванавіч! То ж самі вы казалі: ніводнага чалавека не пакінуць.

— Ніводнага! — узяла адсек дырэктар, — з вас спытаю.

Убачыў гасцей — разгубіўся і бадай спалохаўся. Ад весніц тлумачыў:

— Не хочучь старыя выязджаць. Слёз — поўная Прыпяць.

За руку чамусьці не павіталіся.

Пустаход сказаў:

— А мы во з Уладзімірам Паўлавічам прыехалі праводзіць цябе, Грыцко.

- Невясёлыя провады.
- Праводзіць — не праводзіць, а паглядзець прыплылі. Відаць, самім прыйдзецца, — сказаў Пыльчанка.
- Няма чаму вучыгтыся.
- Тут не вучоба. Тут во гэта, — кінуў на хату. — Як людзі сябе паводзяць?
- Увогуле — мужна.
- Во ад гэтага, знаеш, лягчэй стала.
- А калі нашы людзі не мужна сябе паводзілі? — кінуў Пустаход.
- Праўду кажа Іван Іванавіч. Сэрца крывёю абліваецца, а мы маршы спяваем, — сумна пасміхнуўся Дзенісенка.
- За сына не хвалойся.
- Дзякую, Іван Іванавіч.
- Я забяру іх у горад. Вашага і ўнукаў яго, — сказаў Уладзімір Паўлавіч. — У нас чыста, — і тут жа падумаў: «Што я маню людзям? Якая чысціня? Дзве з палавінай сотні і ў нас».
- Як вы думаеце, надоўга гэта? — спытаў дырэктар.
- Эвакуацыя наша.

Здзівіла Пыльчанку, што дырэктар саўгаса задае тое ж пытанне, што і работніца, сялянка, і нават узлавала чамусьці, хоць, калі па шчырасці, то, напэўна, і сам ён спытаў бы гэта ў вучоных-фізікаў але, безумоўна, не спытае нават у першага сакратара рэспублікі, бо ўпэўнены, што і ён ведае не больш за ўсіх іншых, смяротных, хто не пранік у таямніцы нябачнай часцінкі матэрыі.

- А вам не казалі?
- Быў у нас намеснік старшыні аблвыканкама з вучонымі.
- Дурні яны, вучоныя вашы! — вырвалася ў Пыльчанкі даволі ўзлавана, хоць тут жа пашкадаваў сваёй нявытрыманасці. Дзенісенка пабляднеў, яму яўна хацелася хутчэй развітацца.
- Прабачце, госці дарагія. Прыняць вас не магу. Справы. Паглядзіце, калі хочаце, на бяду нашу.

І, можа, гэтак жа, не падаўшы рукі, і пайшоў бы. Але Пустаход ступіў да яго, абняў. І так, абняўшыся, яны стаялі мінуту. А калі і адступілі адзін ад аднаго, у абодвух на вачах блішчэлі слёзы.

- Іван Іванавіч выціраў іх хусцінай. Дырэктар сарамліва адварнуўся.
- Вы чаму без галаўнога ўбору? — спытаў яго Пыльчанка.
- А-а? — памацаў галаву сваю. — Гэта я забыўся фуражку. Відаць там, дзе маліліся старыя...

Калі засталіся ўдвух пасярод асфальтаванай вуліцы ўкраінскага сяла, Іван Іванавіч як бы нясмела спытаў у свата:

- Ты праўда думаеш, што гэта надоўга?
- Эвакуацыя? Да канца нашага жыцця.
- Калі нашага з табой, то гэта нядоўга, — бадай узлавана і жорстка адказаў Пустаход.

- І дзяцей нашых. І ўнукаў.
- Ды што ты! Палохаеш?
- Я рэаліст, Ваня. Я заўсёды быў рэалістам. За гэта мне нярэдка даставалася па галаве. А калі ў яго праўда былі вучоныя і так казалі, то такую яе... навуку такую... Во што я табе скажу.

Плылі назад моўчкі.

Верагодна, не мог І. Шамякін падаваць такое разуменне рэальнасці, сапраўднай, а не афіцыйнай, прапанаванай уладамі. Безумоўна, аўтару хацелася, каб раман быў надрукаваны, і як мага хутчэй. Пісаў Іван Пятровіч фактычна на адным дыханні, бо не толькі хвалявала яго тэма Чарнобыля, але і моцна балела.

Падчас падрыхтоўкі «Злой зоркі» асобнай кнігай у 1993 г. былі ўнесены праўкі пераважна моўна-стылёвага характару, скіраваныя на ўдасканалванне тэксту, якія не датычылі зместу твора. Раман з'явіўся ў друку вясной 1993 г. Эканамічная і палітычная сітуацыя ў дзяржаве была складанай, рукапіс доўга ляжаў у выдавецтве і выйшаў параўнальна невялікім для твораў пісьменніка накладам — 10 тыс. асобнікаў. У дзённіку Шамякін занатаваў: «Нарэшце выйшла “Злая зорка”. Год ляжала падпісаная карэктурка. Узрадаваўся, як даўно ўжо не радаваўся выхаду сваёй кнігі. Даўно новае выданне, тым больш перавыданне, стала буднічнай з'явай. А дарэмна. Гэта свята» [7, с. 513].

Па словах малодшай дачкі Івана Пятровіча, Алесі Іванаўны, пісьменнік, хоць і быў ужо не зусім здаровым, але праглядаў тэкст і да апошняй прыжыццёвай публікацыі рамана ў Зборы твораў у 8 тамах. Праўкі, зробленыя ў гэтым выданні, былі нешматлікімі, пераважна моўна-стылёвага характару.

Падкрэслім, што ў Зборы твораў у 23 тамах тэкст рамана суправаджаецца разгорнутым тэксталагічным, гісторыка-літаратурным і рэальным каментарыямі, у якіх падаюцца звесткі пра асноўныя крыніцы тэксту, апісанне аўтографа і аўтарызаванага машынапісу, узнаўляецца гісторыя напісання твора, падаецца агляд літаратурна-крытычных водгукаў, указваюцца крыніцы цытат, тлумачацца пэўныя з'явы і рэаліі тагачаснай рэчаіснасці. Найбольш істотныя ў мастацкіх адносінах варыянты, выяўленыя ў працэсе даследавання, прыводзяцца ў падраздзеле каментарыяў «Варыянты і розначытванні». У выніку аналітычнай зверкі тэксту з усімі прыжыццёвымі крыніцамі выпраўлены памылкі і скажэнні, удакладнена дата напісання рамана, узноўлены асобныя фрагменты тэксту, дзе мелі месца сэнсавыя і моўна-стылёвыя недакладнасці.

Першыя водгукі на раман з'явіліся ў перыядычным друку пасля яго публікацыі на старонках часопіса «Полымя». Даследчыкі адразу заўважылі, што гэта першы твор пісьменніка, у якім ён не толькі паставіў пад сумненне правільнасць функцыянавання сістэмы, але дзе прагучала крытыка і абвінавачванне палітыкі дзяржавы ў дачыненні да народа. Так, Г. Дашкевіч адзначыла: «Раман “Злая зорка” [...] — гэта своеасаблівы дакумент часу, галоўным героем якога ва ўсёй сваёй жудаснай яве паўстае тая сістэма, на рахунку якой перакрэслены чалавечыя жыцці, пакалечаныя лёсы, страчаныя надзеі» [2, с. 6]. Э. Скобелеў выказаў падобную думку: «Кажется, что может быть шире проблемы Чернобыля? Но шире то, что сделало возможной катастрофу: кризис системы, не поддающейся уже ни контролю, ни самоконтролю. Шамякин не срывается на модные ныне обличения и проклятия, но не обходит и правду жизни: изображает «хитрики» невежественного начальства, которое «подбадривает народ», утаивая от него правду... [...] В череде будней недалекого 1986 года мелькает короткий разговор одного из влиятельных чиновников с незримым «Папиком Горагиновичем», ответственным дежурным Совмина СССР, — выявляется вся глубина внутреннего распада государства, вся бездна морального, интеллектуального и гражданского падения его верхушки. Никто ничего не знает и, более того, знать не хочет. [...] Народный писатель очень четко обозначает главные проблемы государства» [6, с. 4].

Удалым увасабленнем недахопаў і хібаў камандна-адміністрацыйнай сістэмы палічыла Г. Дашкевіч вобраз Лявонція Мікалаевіча: «У сваіх папярэдніх творах («Снежныя зімы», «Атланты і карыятыды») І. Шамякін закранаў праблемы міністэрскай бюракратыі. Але найбольш поўна і ярка, ва ўсім сваім пачварным абліччы паўстала яна (бюракратыя) у вобразе Лявонція Мікалаевіча — кіраўніка дзяржаўнага значэння. Дыялогі Лявонція — Вадалея з падначаленымі і з людзьмі “вышэйшага гатунку” псіхалагічна насычаныя, вылучаюцца яркай кантраснасцю, што сведчыць не толькі аб хамелеонаўскай сутнасці першай асобы, але і аб абмежаванасці яго інтэлекту, адсутнасці пачуцця перспектывы, адказнасці перад народам. Добра засвоеныя і правераныя сталінскія прыёмы (дэспатызм, непрыманне процілеглага пункту гледжання) скоўваюць яго. Характарыстыка Лявонція аздоблена эдкімі сатырычнымі фарбамі» [2, с. 6].

Спараджэннем сістэмы лічаць абодва крытыкі і вобраз сакратара райкама камсамола Плечкі, які фактычна прадвызначае гібель старэйшага сына Пыльчанкі Барыса ў Афганістане. Вобраз першага сакратара райкама Сінякова Г. Дашкевіч вызначыла як «неардынарны»: «Першы сакратар знаходзіцца на нейкіх нябачных вагах паміж бюракратычнай запраграмаванасцю і дэмакратычнай нязмушанасцю, раскаванасцю. Нейкі нябачны бар'ер перашкаджае яму адчуць асалоду самастойнага мыслення, радасць самаадкрыцця» [2, с. 6].

Вобраз галоўнага героя Уладзіміра Паўлавіча Пыльчанкі, на думку даследчыцы, таксама не пазбаўлены ўплыву бюракратычнага рэжыму, хоць ён — чалавек сумленны і адкрыты, добратворна ўплывае на Сінякова. У вобразах Пыльчанкі і Пустахода «ўвасоблены асноўныя рысы характару беларуса: любоў да зямлі, цягавітасць, цярдлівасць...» [2, с. 6]. Э. Скобелеў падкрэсліў датычна вобраза Пыльчанкі: «Шамякин любит людей, и это не показуха, не декорация, — он любитесья ими, умными, хозяйственными, крепко стоящими на родной земле» [6, с. 4].

Станоўча ацаніла Г. Дашкевіч і галоўныя жаночыя характары ў творы: «Івану Шамякіну ўласціва нейкая асаблівая пяшчота, бацькоўскі клопат да жанчыны. Вобразы Вольгі Андрэеўны і Ірыны ў рамане «Злая зорка» кранаюць сваёй абаяльнасцю, пэтычнасцю, нейкай асаблівай, уласцівай толькі закаханаму сэрцу, цвёрдасцю. Сялянская разважлівасць, няспешнасць абедзвюх герайн у выбары неабходнага рашэння імгненна перасякаецца ў крытычны момант пачуццём бязлітаснай у дачыненні да сябе самаахвярнасці» [2, с. 7]. Прысутнасць у рамане грубых, прастамоўных слоў крытык аднесла да аднаго з самых істотных недахопаў.

У жніўні 1991 г. выйшаў аглядны артыкул П. Дзюбайлы, прысвечаны сучаснай прозе, у якім аўтар звярнуўся ў тым ліку і да «Злой зоркі»: «Даць адназначную ацэнку рамана І. Шамякіна цяжка, ды ў гэтым, відаць, і няма вялікай патрэбы. Твор напісаны па гарачых слядах падзей, у ім пастаўлены вострыя надзённыя праблемы. Аднак справядліва і тое, што залішне ў ім звычайнай павярхоўнай белетрыстыкі, публіцыстыкі, нестасе аналітычнага псіхалагізму. Звязаць трагедыю Чарнобыля і Афганістана арганічна і трывала не ўдалося. Патрабавалася больш глыбокае сацыяльна-філасофскае асэнсаванне гэтых падзей» [3, с. 6].

Асобнае выданне рамана ў 1993 г. суправаджалася пасляслоўем А. Марціновіча, які высока ацаніў твор і адзначыў: «Пісьменнік як бы робіць анатамічны зрэз паслячарнобыльскай сітуацыі. У раёне, вобласці, рэспубліцы... Ва ўмовах, якія можна параўнаць з франтавымі, калі на ўліку кожная хвіліна, адразу становіцца зразумела, хто ёсць хто. [...] Цяжка чытаць твор. Цяжка, ды неабходна. І не адзін раз, а некалькі. Бо на старонках яго — наша цяперашняе жыццё, якое, як ні аздабляй, якімі абяцанкамі не напаўняй — камуністычнымі ці дэмакратычнымі — лепшым не стане. Да той самай часіны, пакуль усе мы не пазбавімся абьяквасці. [...] Інакш Чарнобылям, хай сабе і духоўным, спадарожнічаць нам яшчэ доўга і доўга. [...] Параўноўваючы яго з творами, аўтары якіх аператыўна зрэагавалі на ўсеагульную бяду (возьмем хаця б раманаў украінскага пісьменніка У. Яварыўскага «Марыя з палыном у канцы стагоддзя»), адчуваеш, наколькі І. Шамякін больш аб'ектыўна і псіхалагічна заглыблена адлюстраванне падзеі, да якіх, думаецца, літаратура будзе звяртацца яшчэ неаднойчы» [4, с. 365]. Літаратурнаўца таксама палічыў удалымі вобразы Пыльчанкі і Пустахода, якія «самоўвасабленне гонару беларускай нацыі, сумленне народа», а ў вобразе-сімвалі Лявонція Мікалаевіча «паўстае тыповы прадстаўнік камандна-адміністрацыйнай сістэмы, які не тое, што не хоча працаваць па-новаму. Інакш працаваць ён проста не ўмее. [...] Такія апалагеты ўлады — непрабівная сцяна. Яе не сунеш, яе трэба рушыць» [4, с. 365].

Пасля выхату асобнай кнігі І. Шамякін занатаваў у дзённіку 3 красавіка 1993 г.: «Па-мойму, крытыкі не ацанілі рамана. Крытыкі далёкія ад аварыі. А я адчуў гэтую бяду так, як адразу адчуў яе мой герой Пыльчанка» [7, с. 514].

У пазнейшых даследаваннях асобныя аспекты твора закраналі В. Локун («Легенды і праўда жыцця» // Польша. — 1996. — № 1); Л. Гарэлік («На атлантах зямля трымаецца» // ЛіМ. — 1996. — 26 студз.); А. Жардзецкая («Зямля, параненая Чарнобылем» // Роднае слова. — 2003. — № 10); М. Прохар («Эсхаталагічныя матывы ў творах Івана Шамякіна, прысвечаных Чарнобыльскай трагедыі» // Роднае слова. — 2010. — № 2 і «Імкненне да залатой ніці выратавання» // Маладосць. — 2011. — № 4). Станоўча ацаніў «Злую зорку» і літаратуразнаўца У. Гніламёдаў у прадмове «Пісьменнік дзвюх эпох» [1] да першага навукова каментаванага Збору твораў І. Шамякіна ў 23 тамах.

Раман «Злая зорка», у якім упершыню прагучала тэма Чарнобыля, стаў значнай з'явай у беларускай літаратуры канца ХХ стагоддзя, а навуковыя адкрыцці на тэксталагічным шляху не толькі ўзбагацілі сучаснае літаратуразнаўства, але і азначылі накірункі далейшых даследаванняў.

Літаратура:

1. Гніламёдаў, У. Пісьменнік дзвюх эпох // Шамякін, І. П. Збор твораў. У 23 т. Т. 1. Апавяданні, 1944—1951 / Іван Шамякін; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Шамякінай; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. — Мінск: Маст. літ., 2010. — С. 3—155.
2. Дашкевіч, Г. Зорка распачы і жалобы // ЛіМ. — 1991. — 10 мая. — С. 6—7.
3. Дзюбайла, П. Якая яна, наша сучаснасць? Па старонках часопіснай прозы // ЛіМ. — 1991. — 9 жн.
4. Марціновіч, А. Узышла палыновая зорка... // Шамякін, І. П. Злая зорка / Іван Шамякін. — Мінск: Маст. літ., 1993. — С. 360—365.
5. Мятліцкі, М. На Чарнобыльскім віражы // Польша. — 2009. — № 4. — С. 151—157.
6. Скобелев, Э. Летопись народного горя // Советская Белоруссия. — 1991. — 17 апр.
7. Шамякін, І. П. Збор твораў. У 23 т. Т. 22. Роздум на апошнім перагоне: Дзённікі 1980—1994 гадоў / Іван Шамякін; падрыхт. тэкстаў і камент. А. Шамякінай; паслясл. Т. Бельскай; рэд. тома: Т. Бельская, М. Мушыньскі; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літ. — Мінск: Маст. літ., 2014. — 815 с.

Архіўныя матэрыялы:

8. Шамякін, І. Злая зорка. Аўтограф БДАМЛМ. Ф. 154, воп. 5, адз. зах. 1—8, 418 арк.
9. Шамякін, І. Злая зорка. Машынапіс БДАМЛМ. Ф. 154, воп. 4, адз. зах. 20—26, 420 арк.

